

Huisdieren hebben een belangrijke functie in deze wereld,

Een functie die nog niet algemeen erkend wordt.

Ze zorgen dat miljoenen mensen gezond blijven.

- Eckhart Tolle-

Dierbare zorg

De rol van de HBO-verpleegkundige bij het succesvol inzetten van interventies met dieren in de ouderenzorg

Marieke de Groot (1631519)
4^e jaars verkort HBO-V
VAR-G Hogeschool Utrecht
2 juni 2015

Afstudeerartikel
Rol van Beroepsbeoefenaar
Docent: J. Dijkstra

Samenvatting

Wat is de rol van de HBO-verpleegkundige bij het inzetten van (evidence based) interventies met dieren voor het verbeteren van welzijn en gezondheid bij ouderen?

Inleiding en relevantie

Verschillende wetenschappelijke onderzoeken hebben aangetoond dat het bezit van huisdieren en inzetten van dieren bij activiteiten en therapieën in de zorg een zeer positief effect hebben op de gezondheid en het welzijn van de oudere zorgvrager. Ondanks dat het aanbod steeds groter wordt hebben interventies met dieren helaas nog geen weg gevonden naar de reguliere (ouderen)zorg. Dit terwijl psychosociale zorg passend bij de individuele behoefte steeds belangrijker wordt. Zorg die onder andere verpleegkundigen verlenen. In dit onderzoek wordt er daarom een antwoord gezocht op de vraag wat de rol van HBO-verpleegkundigen is bij de inzet van interventies met dieren in de ouderenzorg.

Methode

Om antwoord te vinden op de vraagstelling is er gezocht naar literatuur betreffende de rol van verpleegkundigen bij de inzet van dieren in de zorg voor ouderen. Daarnaast is er praktijkonderzoek uitgevoerd waarbij vier experts zijn geïnterviewd op zowel micro- meso- als macroniveau.

Resultaten

Bij het literatuuronderzoek komt naar voren dat de meeste zorgverleners positief staan tegenover interventies met dieren in de ouderenzorg. De rol van de verpleegkundigen wordt beschreven als coördinerend: bewustwording creëren over het belang van de interventie voor het individu, goede interdisciplinaire samenwerking rondom de interventies met dieren maar ook het ontwikkelen van goed beleid op dit gebied. De resultaten uit het praktijkonderzoek lieten hierin een overlapping zien. Hierin werd het belang van interventies op het gebied van psychosociale zorg, waar interventies met dieren een onderdeel van uitmaken, voor de kwetsbare oudere benadrukt. De HBO-verpleegkundige speelt een grote rol bij de coördinatie en planning van deze psychosociale zorg. Zij moet daarom beter geschoold worden op het gebied van interventies met dieren in de zorg om de juiste kennis hierover in huis te hebben.

Conclusie

Er wordt verwacht van de HBO-verpleegkundige dat ze zich flexibel opstellen en meer patiëntgericht buiten de protocollen om denken om goede psychosociale zorg te kunnen organiseren. De HBO-verpleegkundige heeft dan ook bij psychosociale zorg in de vorm van interventies met dieren een grote rol doordat zij betrokken is bij het indiceren, plannen, coördineren en bewaken van de kwaliteit van deze interventies. Zo kan er meer mogelijk gemaakt worden op het gebied van interventies met dieren en zullen deze interventies ook sneller succesvol zijn doordat zij ook daadwerkelijk bijdragen aan de gezondheid en het welzijn van de oudere zorgvrager.

Aanbevelingen

De belangrijkste aanbeveling is om bewustwording rondom de rol van de verpleegkundige bij het inzetten van dieren in de zorg te creëren. Dit kan door middel van klinische lessen in zorginstellingen of door het onderwerp op te nemen in het nieuwe HBO-V curriculum zodat zij zijn uitgerust om deze interventies veilig en effectief te kunnen coördineren. Daarnaast moeten interventies met dieren opgenomen worden in het Kwaliteitskader Verantwoorde Zorg voor zorginstellingen, dat dan als basis kan dienen voor het ontwikkelen van verpleegkundige richtlijnen hierover.

Inleiding

Mevrouw Jansen moet opgenomen worden in een verpleeghuis. Ze is ziek en kan niet langer goed voor zichzelf zorgen. Mw Jansen woont sinds de dood van haar man alleen met haar 8 jaar oude hond Max. Helaas mag Max niet mee naar het verpleeghuis volgens de regels van de instelling.

In het verpleeghuis wordt goed voor mevrouw Jansen gezorgd, maar ze mist Max enorm. De dagelijkse wandelingetjes, de warmte als hij op haar schoot kwam liggen. Max mist mevrouw Jansen ook. Het is koud in de kennels van het asiel en de andere honden zijn veel te druk. De kinderen van mevrouw Jansen zien hun moeder steeds eenzamer worden en gaan daarover met haar verpleegkundigen in gesprek. Ze weten dat hun moeder van kleins af aan altijd dieren in haar leven heeft gehad. Maar de verpleegkundigen geven aan dat huisdieren veel te veel "gedoe" zijn qua hygiëne en tijd. Teleurgesteld moet de familie toekijken hoe hun moeder steeds ongelukkiger wordt.

Toch heeft het gesprek met de familie van mevrouw Jansen de verpleegkundigen aan het denken gezet. Zij nodigen een organisatie met getrainde dieren uit om één keer per week langs te komen voor een aai-activiteit met de bewoners. Uiteraard is mevrouw Jansen daarbij. De glinstering in haar ogen en de lach op haar gezicht bij het contact met een van de honden is onbetaalbaar. Maar hetzelfde geldt ook voor meneer De Jong die naast haar zit. De twee schaterlachen het uit van plezier. Een nieuwe vriendschap is geboren, zowel met elkaar als met de hond.

Al meer dan 150 jaar geleden deed Florence Nightingale de volgende observatie:

'A small pet animal is often an excellent companion for the sick, for long chronic cases especially. If he can feed and clean the animal himself, he ought always to be encouraged to do so.'

Aanleiding

Dieren stellen geen vragen en hebben geen oordeel maar bieden wel gezelschap en warmte. Inmiddels hebben verschillende wetenschappelijke onderzoeken aangetoond dat het bezit van huisdieren en inzetten van dieren bij activiteiten en therapieën in de zorg een zeer positief effect hebben op de gezondheid en het welzijn van zorgbehoevende en met name ook de oudere zorgvrager. Zo werken (interventies met) huisdieren stress verlagend, gaan ze onder andere eenzaamheid tegen, vergroten ze sociale interacties, verbeteren ze het geheugen en gaan ze depressies tegen. Daarnaast hebben ze een positief effect op de pijnbeleving en kunnen ze de bloeddruk verlagen waardoor hartkwalen worden voorkomen. (Janssen, 2007) Ook indien ouderen niet meer zelf voor het dier kunnen zorgen, kunnen interventies met dieren van belangrijke toegevoegde waarde zijn. Bijvoorbeeld middels het inzetten van therapie met dieren en bezoekprogramma's met dieren georganiseerd door vrijwilligers. Of bijvoorbeeld door het organiseren van hulp bij de verzorging van hun geliefde huisdier. Deze interventies worden *Animal-assisted interventions* (AAI) genoemd. (Kintaert, 2013)

Ouderenzorg

Het aantal zorgbehoevende ouderen neemt door de vergrijzing in rap tempo toe (Sociaal en Cultureel Planbureau & Van Campen, 2011) Er zijn veel ontwikkelingen in de langdurige (ouderen)zorg om de kwaliteit van zorg voor het toenemend aantal ouderen te borgen en te verbeteren waar nodig. Medische zorg en somatische zorg staan hierbij voorop, maar gezien de toenemende kwetsbaarheid van de oudere zorgvrager wordt psychosociale zorg passend bij de individuele behoefte steeds belangrijker. Veel ouderen verliezen de regie over hun leven naarmate hun gezondheid achteruitgaat. Dit heeft gevolgen voor hun psychisch welzijn en kwaliteit van leven. Er zijn psychosociale interventies beschikbaar die ouderen helpen de regie over hun leven te

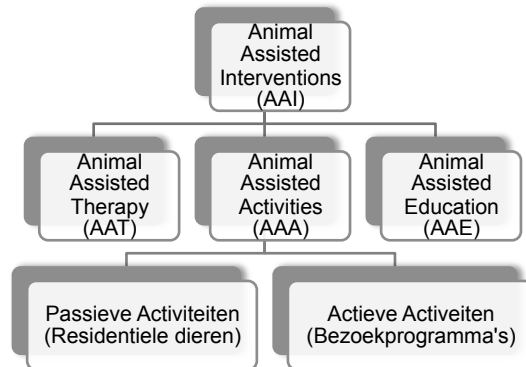
behouden en hun psychisch welzijn te verbeteren. (SCP & Van Campen, 2011) Ook het nieuwe beroeps- en opleidingsprofiel van de HBO-verpleegkundige sluit aan op de ontwikkeling in de (ouderen)zorg waarbij het zelfmanagement versterkt dient te worden door de juiste psychosociale interventies. De HBO-verpleegkundigen moeten zorgdragen voor de signalering, planning en coördinatie van deze psychosociale zorg. Het streven hieromtrent is dat zij zoveel mogelijk op de hoogte zijn van de verschillende evidence-based (EB) zorginterventies. (Stuurgroep Bachelor of Nursing 2020, Lambregts, Grotendorst & Van Merwijk, 2015) Inzetten van interventies met dieren om de het welzijn van zorgbehoevenden te bevorderen is een van de mogelijkheden om de psychosociale zorg vorm te geven. In deze tijd waarin de zorg aan grote veranderingen onderhevig is en een groene en gezonde omgeving veelal centraal staat in theorieën over goede zorgverlening, komen juist AAI naar voren als passende interventies om nu in te investeren.

Probleemstelling

Rondom de zorg bij mensen met dementie worden al langere tijd dieren ingezet. Onder andere door middel van bezoekprogramma's maar ook door het toestaan van huisdieren in verpleeg- en verzorgingshuizen. Sommige verpleegkundigen zijn dan ook bekend met dieren die in de instelling aanwezig zijn of op bezoek komen.

Ondanks dat het aanbod van interventies met dieren in de zorg steeds groter wordt (AAIZOO, Hogeschool Van Hall Larenstein & Wageningen Universiteit et al., 2014) hebben deze interventies helaas nog geen weg gevonden naar andere takken van de (ouderen)zorg (Cherniack & Cherniack, 2014). Hierdoor worden AAI nog niet actief ingezet door verpleegkundigen bij de psychosociale zorg voor kwetsbare ouderen. In het boek *Nursing Interventions Classifications* (McCloskey & Bulechneck, 2002), wordt de verpleegkundige interventie *Animal Assisted Therapy* (Diertherapie) echter wel genoemd en gedefinieerd als: doelmatig gebruik van

dieren om de patiënt affectie, aandacht afleiding en ontspanning te geven. Onder interventies met dieren valt echter veel meer dan alleen therapie met dieren. (afbeelding 1)

Afbeelding 1

Bron: Kintteart, 2013

Uit een eerste literatuuronderzoek bleek dat over de rol van verpleegkundigen bij het inzetten AAI niet veel bekend is. Dat deze interventies ten goede komen aan het welzijn en de gezondheid van de (oudere) zorgvrager staat inmiddels vast. In dit onderzoek is daarom een antwoord gezocht op de vraag wat de rol van de HBO-verpleegkundige is bij het inzetten van (EB) interventies met dieren voor het verbeteren van welzijn en gezondheid bij ouderen. Ter verdieping werd daarbij gekeken naar de houding van verpleegkundigen ten opzichte van deze interventies.

Methoden

De methode van onderzoek bestond uit een literatuuronderzoek en praktijkonderzoek door middel van interviews. Hierbij werd gestart met het literatuuronderzoek. De uitkomsten hiervan vormden het uitgangspunt voor het praktijkonderzoek.

Literatuuronderzoek

Om antwoord te vinden op de onderzoeksvraag is er specifiek gezocht in PubMed naar artikelen betreft de combinatie van verpleegkundigen, animal-assisted interventions en ouderen. Dit leverde in eerste instantie maar één hit op.

In dit artikel kwam daarbij niet de rol van de verpleegkundige bij deze interventies met dieren naar voren. Vervolgens is er breder in meer databanken gezocht naar artikelen betreft de rol van verpleegkundigen bij de inzet van AAI bij ouderen met meerdere Engelse zoektermen. Uiteindelijk werden er negen artikelen geselecteerd waarvan er drie zijn verwerkt in de resultaten.

Praktijkonderzoek

Op basis van de bevindingen uit het literatuuronderzoek zijn er interviews gehouden met een viertal experts op micro- meso en macroniveau. Rilana di Bartolomeo is wijkverpleegkundige in Hoensbroek en heeft in haar functie ervaring met zorgvragers die huisdieren hebben. Leonie van Assen is als docent HBO-V en onderzoeker verbonden aan de Saxion Hogeschool in Enschede. Zij richt zicht voornamelijk op de ouderenzorg, zowel intra- als extramuraal. Als laatste zijn nog twee interviews afgenomen met professor Wilco Achterberg, hoogleraar ouderengeneeskunde aan het Leids Universitair Medisch Centrum en schriftelijk met professor Marie-Jose Enders, bijzonder hoogleraar antrozoölogie aan de Open Universiteit.

Resultaten

Resultaten literatuuronderzoek

Uit de resultaten van de onderzochte artikelen blijkt dat de meeste zorgverleners positief tegenover activiteiten met dieren staan. Voornamelijk omdat de interventies zichtbaar bijdragen aan het welzijn van de zorgvragers. Maar ook omdat deze activiteiten niet worden gezien als extra werk of stress voor de zorgverlener en kunnen bijdragen aan hun eigen welzijn. (Bibbo, 2013) Eerder onderzoek heeft reeds aangetoond dat activiteiten met dieren bijdragen aan een fijnere werkomgeving. (Moody et al., 2002) Bij de intake van een patiënt kan al gevraagd worden naar de interesse om met dieren om te gaan om zo indien mogelijk op zoek te gaan naar een

passende interventie met dieren. (Buettner, Fitzsimmons, & Barba, 2011) Bij *Animals Assisted Therapy* (AAT) werkt de verpleegkundige nauw samen met de therapeut en dierbegeleider om de therapeutische doelstellingen van de patiënt te bereiken. Daarbij moeten verpleegkundigen goed op de hoogte zijn hoe het programma van AAT past in de planning van de zorgverleners. Zij kunnen acceptatie en begrip verkrijgen bij de overige zorgverleners en naasten van de patiënt door bewustwording te creëren over AAT en de voordelen voor de zorgvrager. Een AAT programma wordt vaak alleen succesvol als er goed interdisciplinair wordt samengewerkt aan een gezamenlijk therapeutisch doel voor de patiënt zoals bijvoorbeeld het vergroten van het zelfvertrouwen of verbeteren van communicatie. Deze goede interdisciplinaire samenwerking kan onder andere bereikt worden door het opstellen van gedegen beleid, met name ook op het gebied van veiligheid en hygiëne rondom het inzetten van AAT. Op deze manier worden alle zorgverleners en de instelling op dezelfde manier geïnformeerd over zowel de coördinatie als uitvoering. (Buettner et al., 2011) Ook bij andere interventies met dieren is interdisciplinaire samenwerking daarom van groot belang om ze succesvol te laten zijn. Het (initiëren van) opstellen van goed beleid als verpleegkundige taak is dan ook bij andere interventies dan AAT van toepassing. Hoewel de resultaten van AAI heel positief kunnen zijn, mogen ze niet de medische en somatische zorg van de patiënt in de weg staan bij de planning en coördinatie van de zorg. (Bibbo, 2013) En juist bij deze planning en coördinatie speelt de verpleegkundige een grote rol. Een ander aandachtspunt bij het succesvol maken van interventies met dieren is het op maat maken van de interventie voor de individuele zorgvrager. Bij het ontwikkelen en uitvoeren van iedere interventie moeten de zorgverleners en de instelling daarom nauw betrokken worden door bijvoorbeeld andere disciplines, vrijwilligersorganisaties of naasten. (Bibbo, 2013) De meeste zorgverleners (en ook patiënten) hebben echter nog nooit

gedegen informatie of training gehad op het gebied van AAI. (Eaglin, 2008)

Resultaten praktijkonderzoek

De resultaten van de interviews lieten overlap met de literatuur zien maar gaven ook nieuwe inzichten. De reacties tijdens de interviews waren zeer positief.

“De visie van de Amerikaanse geriater Dr. Bill Thomas op een waardig menselijk bestaan inspireert mij enorm. Hij pleit voor intensief contact met anderen, kinderen, dieren en de natuur. Vanuit de wetenschappelijk literatuur heeft deze visie zeer positieve effecten op ouderen, bijvoorbeeld ten aanzien van pijn en stemming.” Prof. Wilco Achterberg geeft aan dat er gezien de positieve effecten van deze intensieve contacten altijd psychosociale interventies, zoals het inzetten van AAI, naast farmaceutische interventies moeten plaatsvinden.

Bij de invulling van deze psychosociale zorg voor een patiënt heeft de verpleegkundige een coördinerende rol. De patiënt zelf en de mantelzorgers worden nauw bij deze invulling betrokken omdat de regie meer naar de zorgvrager zelf verlegd moet worden. Van een HBO-verpleegkundige wordt verwacht dat ze buiten het verpleegkundige model denken en concessies doen in het belang van de patiënt. Zij moeten open staan om bijvoorbeeld het meenemen van een huisdier naar een zorginstelling mogelijk te maken. Daarnaast geeft Achterberg aan dat de verpleegkundigen afspraken moeten maken en regels moeten opstellen ten aanzien van het borgen van de veiligheid, hygiëne en het welzijn van mens en dier. Hierbij moet echter wel gewaakt worden voor regeldrang.

Bron: Fotolia

Er moet meer gekeken worden naar zingeving en standaarden loslaten. Uitgaan van de individu waarbij een balans wordt gezocht tussen regels/toezicht en vrijheid.

Ook wijkverpleegkundige Rilana di Bartolomeo ziet in de praktijk de vele voordelen van AAI in de ouderenzorg waaronder beweging, sociale contacten en steun. Maar ze geeft ook aan dat het hebben van een huisdier niet altijd praktisch is omdat mensen uiteindelijk niet meer voor het dier kunnen zorgen. De rol van de verpleegkundige is om samen met de patiënt te kijken wat het belangrijkste voor hem/haar is om de kwaliteit van leven hoog te houden en hoe je dat kunt bereiken. Indien het houden van het huisdier niet meer mogelijk is gaat de verpleegkundige samen met de patiënt en zijn/haar netwerk kijken naar mogelijke oplossingen die zowel de patiënt als het dier ten goede komen. Di Bartolomeo geeft aan dat de belangrijkste taak van de verpleegkundige is om het welzijn van de patiënt te waarborgen en te signaleren hoe het dier daar invloed op heeft. Hier kan de verpleegkundige haar netwerk bij inzetten en de mogelijkheden met betrekking tot de inzet van vrijwilligers bij de zorg voor het dier te kennen. De patiënt staat hierbij centraal. Indien het dier een negatieve invloed heeft op welzijn/gezondheid moet de verpleegkundige hier eerlijk over zijn en samen met de patiënt en zijn/haar netwerk te kijken naar oplossingen hieromtrent. Prof. Marie-Jose Enders sluit hier op aan. “Niet iedereen houdt van dieren, er zijn ook andere attitudes tegenover dieren in instellingen (bijvoorbeeld vanuit andere culturen). Er moet respect zijn voor ieders mening.” Enders geeft aan dat het inzetten van AAI werk met zich mee brengt zoals de verantwoordelijkheid en zorg voor het welzijn van het dier en de veiligheid voor de oudere. Het opstarten van een AAI programma moet dan ook als “bottom up” proces worden gestart; er moet veel voorlichting worden gegeven, ook over zoonoses (infectieziekten die kunnen worden overgedragen van dieren op mensen) en alle ‘struikelblokken’ rondom bijvoorbeeld tijd, veiligheid en hygiëne

moeten van tevoren worden besproken en opgelost.

Het belang van het verankeren van AAI in de zorg werd door alle experts onderschreven. HBO-V docent Leonie van Assen: "Vaak wordt onderschat hoe belangrijk een huisdier voor een patiënt is. Het begint dus altijd bij de individuele zorgbehoefte die de verpleegkundige in kaart moet brengen middels een intake/anamnese." Ook Van Assen geeft aan dat de verpleegkundige moet signaleren of een activiteit iets is wat voor de patiënt aansluit bij wens en behoefte. Dit proces moet continu worden bewaakt, geëvalueerd en bijgesteld indien nodig. Interventies moeten op een professionele manier worden ingezet waarbij de HBO-verpleegkundige de coördinatie op zich neemt. Kwaliteit van leven en veiligheid staan hierbij voorop. Certificering van de organisaties die interventies met dieren uitvoeren is daarom ook een erg belangrijk punt. Daarnaast zouden AAI ook vastgelegd moeten worden in het Kwaliteitskader Verantwoorde Zorg, zodat iedere zorginstelling hierover iets van beleid of richtlijnen op papier heeft staan. Zowel Van Assen als Di Bartolomeo geven aan dat het belangrijk is dat verpleegkundigen beter geïnformeerd worden over de inzet van dieren in de zorg. Di Bartolomeo: "Als verpleegkundige kom je veel mensen tegen in je werk die vroeger dieren hebben gehad en dit missen. Het is dan belangrijk om te weten hoe je hiermee omgaat en welke mogelijkheden er zijn om interventies met dieren in te zetten."

Bron: Fotolia

Van Assen geeft aan dat (huis)dieren nauwelijks aan bod komen in het verpleegkundige onderwijs. Zo worden ze bijvoorbeeld niet genoemd in de elf gezondheidspatronen van Gordon of in de verpleegkundige interventies van Carpenito, terwijl ze onlosmakelijk geïntegreerd zijn in veel mensenlevens. Daarnaast komt het ook in geen enkele verpleegkundige onderzoekslijn aan bod. In de praktijk hebben veel verpleegkundigen wel ervaring met dieren in een zorgsetting (thuis- of verpleeghuiszorg) dus zij zouden vanuit het onderwijs hier wel op voorbereid moeten zijn. Het is belangrijk om kennis hierover te hebben, ook omdat zelfmanagement en zelfredzaamheid steeds belangrijker wordt in de ouderenzorg. Leonie van Assen: "Het zou een goed idee zijn om in het nieuwe curriculum voor de HBO-V student hier aandacht te besteden. Op deze manier kan er in de toekomst wellicht ook steeds meer mogelijk gemaakt worden op het gebied van AAI in de zorg." Alle experts zijn het er over eens dat er ook meer, zowel klein- als grootschalig, onderzoek nodig is om AAI definitief een intrede te laten doen in de reguliere (gezondheids)zorg. Meer evidence zorgt er voor dat AAI sneller standaard opgenomen in het verpleegkundige curriculum. Enders geeft daarnaast aan dat er meer evidence moet komen over dat interventies met dieren ook goed zijn voor de dieren. En niet alleen voor zorgbehoevende ouderen, maar zeker ook voor gezonde ouderen. "Het weerstandsvermogen van mensen neemt door de interventies toe, daardoor ook hun zelfstandigheid waardoor uiteindelijk de gezondheidszorgkosten lager blijven. Verzekeringsmaatschappijen beginnen daardoor ook langzaam mee te doen."

Conclusie

Het is duidelijk dat residentiele dieren, therapie en activiteiten met dieren in de ouderenzorg, indien passend bij de individuele behoefte, goede evidence based interventies zijn. Er wordt verwacht van de HBO-verpleegkundigen dat ze zich

flexibel opstellen en meer patiëntgericht buiten de bestaande protocollen om denken om goede psychosociale zorg, zoals AAI, te kunnen organiseren. Zij spelen daarnaast ook een belangrijke rol bij het opstellen van richtlijnen en regels over AAI binnen de instelling waar ze werkzaam zijn om juist op die manier meer mogelijk te maken en de interventies ook succesvol te laten zijn. Maar hiermee wordt ook de kwaliteit van de interventies, bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid en hygiëne, gewaarborgd. Op dit moment is de kennis over de mogelijkheden en kwaliteitskaders waarbinnen de interventies plaats kunnen vinden nauwelijks aanwezig bij HBO-verpleegkundigen en de instellingen waar zij werkzaam zijn, terwijl zij er in de praktijk steeds meer mee te maken krijgen. Dit geeft aan dat kennis over AAI bij alle verpleegkundigen moet worden vergroot. Deze kennis heeft niet alleen betrekking op de mogelijkheden die er zijn en hoe de kwaliteit van de zorg kan blijven gewaarborgd, maar ook op de effecten die de verschillende interventies kunnen hebben op de oudere zorgvragers. Voor de HBO-verpleegkundige is deze kennis nog meer van belang dan voor de MBO-verpleegkundige, omdat de HBO-verpleegkundige niet alleen betrokken is bij de continuïteit en evaluatie rondom de uitvoering van de (psychosociale)zorg, maar ook bij het indiceren, plannen, coördineren en bewaken van de kwaliteit van deze zorg zoals interventies met dieren.

Discussie

Inmiddels is er al veel literatuur te vinden over de effecten van interventies met dieren in de (ouderen)zorg. Literatuur over de rol van de verpleegkundigen hierin is echter zeer beperkt, literatuur over specifiek de rol van de HBO-verpleegkundige is niet bestaand. Er zal dus in de toekomst meer, groot- en kleinschalig kwantitatief onderzoek moeten worden gedaan om de externe validiteit nog meer te vergroten. Daarnaast zal er ook onderzoek gedaan moeten worden naar specifiek de rol van de HBO-verpleegkundigen bij het inzetten van AAI.

Aanbevelingen

Microniveau (individueel niveau)

- Bewustwording creëren over de mogelijkheden van (EB) interventies met dieren in de zorg bij alle disciplines, waaronder HBO-verpleegkundigen, door bijvoorbeeld het aanbieden van een keuzevak tijdens de opleiding of het geven van klinische lessen binnen zorginstellingen;
- Ter ondersteuning bij de scholing van zorgverleners, waaronder HBO-verpleegkundigen, een digitale informatiebron ontwikkelen met betrekking tot evidence based effecten, verschillende mogelijkheden en organisaties voor ondersteuning bij inzet interventies met dieren;

Mesoniveau (instellingsniveau)

- Opnemen “Rol dieren” in intake/anamnese bij instellingen in de ouderenzorg door HBO-verpleegkundigen;
- Vergroten kennis AAI/ Interventies met dieren onder HBO-verpleegkundigen door dit bijvoorbeeld op te nemen in het nieuwe curriculum HBO-V van de verschillende hogescholen;

Macroniveau (landelijk niveau)

- Interventies met dieren moeten worden opgenomen in het Kwaliteitskader Verantwoorde Zorg voor zorginstellingen. Vanuit dit kader kunnen dan richtlijnen ontwikkeld worden voor verpleegkundigen ten aanzien van het indiceren, plannen, coördineren en borgen kwaliteit bij interventies met dieren in de zorg;
- Uitrollen klein- en grootschalig (verpleegkundig) wetenschappelijk onderzoek op het gebied van verpleegkundige rol bij inzet AAI;

Literatuur

- AAIZOO, Hogeschool van Hall Larenstein, Wageningen Universiteit & Ophorst, S., Ruis, M., Pompe, V., Jong, M. de, Borg, J. van der, Beerda, B., Visser, K., Oomkes, C. (2014). *Handboek Dieren in de zorg*. Ede, Nederland: Ontwikkelcentrum.
- Bibbo, J. (2013). Staff Members' Perceptions of an Animal-Assisted Activity. *Oncology Nursing Forum*, 40(4), 320-326. Geraadpleegd van <https://onf.ons.org/onf/40/4/staff-members-perceptions-animal-assisted-activity> in maart 2015
- Buettner, L., Fitzsimmons, S., & Barba, B. (2011). Animal-Assisted Therapy for Clients with Dementia: Nurses' Role. *Journal of Gerontological Nursing*, 37(5), 10-14. Geraadpleegd van http://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/S_Fitzsimmons_Animal-Assisted_2011.pdf in maart 2015
- Cherniack, E. P., & Cherniack, A. R. (2014). The Benefit of Pets and Animal-Assisted Therapy to the Health of Older Individuals. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, 2014, 1-9. Geraadpleegd van <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4248608/pdf/CGGR2014-623203.pdf> in maart 2015
- Eaglin, V. H. (2008). Attitudes and perceptions of nurses-in-training and psychiatry and pediatric residents towards animal-assisted-interventions. *Hawai Medical Journal*, 67, 45-47. Geraadpleegd van http://hjmp.org/HMJ_Feb08.pdf#page=13 in maart 2015
- Fine, A. (2010). *Handbook on Animal-Assisted Therapy* (3e ed.). Waltham, Massachusetts, USA: Academic Press Elsevier.
- Janssen, M.A. en Bakker, F.A., *De therapeutische werking van huisdieren bij psychiatrische problemen. Een literatuurstudie*. Amsterdam: AdSearch, juni 2007
- Kintaert, K. (2013). *Begeleidend werken met assistentie van dieren. Een inleiding*. Gent, België: Academium Press.
- McCloskey, J. C., & Bulechneck, J. M. (2002). *Verpleegkundige interventies (NIC)*. Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), & Campen, C. van. (2011). *Kwetsbare Ouderen*. Geraadpleegd van http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2011/Kwetsbare_ouderen op meerdere data in april 2015
- Stuurgroep Bachelor of Nursing 2020, Lambregts, J., Grotendorst, A., & Merwijk, C. van. (2015). *Bachelor Nursing 2020, Een toekomstbestendig opleidingsprofiel 4.0*. Geraadpleegd van <http://www.loov2020.nl/wp-content/uploads/2014/02/Bachelor-Nursing-2020-4.0.pdf> op meerdere data in april 2015
- ZonMw. (2011). Nationaal Programma Ouderenzorg. Geraadpleegd van <http://www.nationaalprogrammaouderenzorg.nl/het-programma/beschrijving/> in maart 2015